

УДК 598.2.502.05

М.О. Тарасенко, аспірант

ГНІЗДОВА ОРНІТОФАУНА ЛУЧНИХ ЕКОСИСТЕМ ВЕРХІВ'Я РІЧКИ ТЕРНАВА

В роботі здійснено аналіз видового складу та структури орнітоценозів лучних екосистем верхів'я річки Тернава в межах Дунаєвського району Хмельницької області. Гніздова орнітофауна представлена 36 видами птахів, з яких 50% належить до європейського, 31% – транспалеарктичного, 14% – середземноморського, 2,5% – сибірського та 2,5% – монгольського типу фауни. Гніздова орнітофауна представлена дендрофілами – 56%, кампофілами – 22% та лімнофілами – 22%.

Ключові слова: лучні екосистеми, орнітофауна, орнітоценоз, екологічні групи птахів.

Вступ. Лівобережні притоки Дністра та їхні долини відіграють важливу роль в підтриманні видового різноманіття птахів на території Поділля. В річкових ландшафтах простежується значна гетерогенність топічних умов: заплавні луки чергуються з суходільними, ділянками чагарникового степу, групами дерев та лісовими узліссями. Завдяки діяльності річкового потоку утворились заплави, в яких птахи знаходять сприятливі умови для гніздування та харчування. Також річки є природними коридорами по яких здійснюються міграції та розселення птахів.

На території Західного та Східного Поділля, в межах яких знаходяться басейни більшості лівобережних приток Дністра, площа лучних масивів є незначною й складає 6-15% від загальної території.

Дослідження орнітокомплексів лучних екосистем, які знаходяться під впливом господарської діяльності людини, на території Західної України здійснювалось в межах Передкарпатської, Розтоцького-Опільської та Волинської природно-географічних областей [3, 4, 7, 8, 9]. Тоді як аналіз

видового складу та структури орнітоценозів лучних екосистем на території Поділля здійснено вперше.

Характеристика території дослідження

Дослідження проводилось в верхів'ї річки Тернава, яке розміщене в Городоцькому геоморфологічному районі Західного Поділля. Долина річки, на відміну від стрімких скелястих схилів середньої та нижньої течії, характеризується балочними хвилястими схилами та плоскими межиріччями [6].

У річковій заплаві спостерігається плямиста мозаїка з лучно-болотних асоціацій, які місцями видозмінені внаслідок осушувальної меліорацій на культурні луки або ріллю.

В днищах балок та лощинах стоку струмків сформовані заплавні луки, розміщені на багатих нормально або надмірно зволжених лучних і лучно-болотних ґрунтах. У травостой найбільша роль належить злакам, на більш зволжених ділянках багато осок, менше значення мають бобові та різнотрав'я.

Схили балок займають суходільні луки з розрідженою чагарниковою рослинністю, приурочені до дернових, дерново-підзолистих та ясно-сірих опідзолених ґрунтів.

Подекуди вздовж струмків зустрічається дерево-чагарникова рослинність, представлена вербами, верболозами, чагарниками глоду, шипшини, аличі, терену колючого та бузини чорної.

Луки в верхів'ях річки Тернава оточені полями, які на широких пологих схилах впритул спускаються до днища балок. Нерозорані схили використовуються як пасовища, а долини, в незначній мірі, як сіножаті [2].

Матеріал та методики дослідження. Матеріал повідомлення зібрано протягом 3-9 червня 2009 року в долинах струмків та меліоративних каналів, які формують верхів'я річки Тернава, в периметрі між селами: Малий Карабчіїв – Лисогірка – Тернава – Томашівка Дунаєвського р-ну Хмельницької області. Загальна протяжність маршрутів становила 27,6 км.

Щільність гніздових пар перерахована на 10 кілометрів протяжності (у зв'язку з обмеженою шириною струмкових долин). Поділ птахів за категоріями чисельності подано за О.П. Кузякіним (1962): масові – 500-5000 пар/10 км, дуже численні – 50-500 пар/10 км, численні – 5-50 пар/10 км, звичайні – 0,5-5 пар/10 км, рідкісні – 0,05-0,5 пар/10 км та дуже рідкісні – 0,005-0,05 пар/10 км. Частка участі птахів в орнітоценозі визначалась за наступними градаціями: домінуючим вважався вид, частка участі якого є найвищою в населенні, субдомінуючими усі види, частка участі яких перевищувала 10% [5].

Екологічні групи птахів подано за В.П. Беліком (2000): Д – дендрофіли (птахи дерево-чагарникових угруповань); Л – лімнофіли (водно-болотяні птахи); К – кампофіли (птахи відкритих просторів); С – склерофіли (мешканці укриттів) [1].

Типи орнітофаун подано за Б.К. Штегманом (1938) з доповненнями та змінами за Казаковим (1974): Є – європейський; Сиб – сибірський; Ср – середземноморський; Мн – монгольський, Тр – транспалеарктичний [12].

Результати дослідження та їх обговорення. Під час проведених досліджень було зареєстровано 36 видів гніздових птахів. Їх щільність склала 1052 пар/10 км.

Гніздова фауна луків представлена європейським – 50%, транспалеарктичним – 31%, середземноморським – 14%, сибірським – 2,5% та монгольським – 2,5% типом фауни.

Внаслідок різноманіття природних та мікрокліматичних умов в лучних екосистемах верхів'я річки Тернава сформувалась своєрідні орнітоценози, які включають птахів різноманітних екологічних груп (табл. 1).

До дуже численних належать мешканці відкритих просторів: жайворонок польовий *Alauda arvensis* L., плиска жовта *Motacila flava* L., трав'янка лучна *Saxicola torquata* L. та водно-болотяні птахи: очеретянка чагарникова *Acrocephalus palustris* Bechst. і вівсянка очеретяна *Emberisa schoeniclus* L. З птахів дерево-чагарникової групи до дуже численних належить сорокопуд

терновий *Lanius collurio* L. З дуже чисельних птахів кампофіли складають 50%, лімнофіли – 33% та дендрофіли – 17%.

Численні птахи представлені птахами дерево-чагарникових насаджень: вівсянкою звичайною *Emberisa citrenella* L., зеленьком *Chloris chloris* L., кропив'янкою сірою *Sylvia communis* Lath., дроздом чорним *Turdus merula* L., чикотнем *Turdus pilaris* L., щигликом *Carduelis carduelis* L., коноплянкою *Acanthis cannabina* L. та щевриком лісовим *Anthus trivialis* L.; птахами відкритих просторів: перепілкою *Coturnix coturnix* L., просянкою *Emberiza calandra* L. та трав'янкою чорноголовою *Saxicola torquata* L.; водно-болотяними птахами: очеретянкою лучною *Acrocephalus schoenobaenus* L., очеретянкою ставковою *Acrocephalus scirpaceus* Herm. та лунем очеретяним *Circus aeruginosus* L. З них, частка дендрофілів складає 60%, кампофілів – 20% та лімнофілів – 20%.

Звичайна гніздова орнітофауна представлена 15 видами. З них, частка дендрофілів складає 67%, лімнофілів – 20% та кампофілів – 13%.

Таблиця 1

Гніздова орнітофауна лучних екосистем верхів'я річки Тернава

№ п/п	Вид птаха	Екологічна група	Тип фауни	К-ть пар/10 км	Частка участі в орнітоценозі (%)
1	<i>Alauda arvensis</i>	К	Тр	263,4	25,0
2	<i>Motacila flava</i>	К	Тр	188,7	17,9
3	<i>Saxicola torquata</i>	К	Є	123,9	11,8
4	<i>Lanius collurio</i>	Д	Ср	84,5	8,0
5	<i>Acrocephalus palustris</i>	Л	Є	57,7	5,5
6	<i>Emberisa schoeniclus</i>	Л	Тр	50,7	4,8
7	<i>Emberisa citrinella</i>	Д	Є	29,6	2,8
8	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	Л	Є	28,2	2,7
9	<i>Coturnix coturnix</i>	К	Тр	23,9	2,3
10	<i>Emberiza calandra</i>	К	Ср	22,5	2,1
11	<i>Sylvia communis</i>	Д	Ср	21,1	2,0
12	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	Л	Ср	18,3	1,7
13	<i>Circus aeruginosus</i>	Л	Тр	15,5	1,5
14	<i>Saxicola torquata</i>	К	Тр	14,1	1,3
15	<i>Chloris chloris</i>	Д	Є	12,7	1,2
16	<i>Sylvia borin</i>	Д	Є	11,3	1,1
17	<i>Turdus merula</i>	Д	Є	11,3	1,1
18	<i>Turdus pilaris</i>	Д	Сиб	11,3	1,1

19	<i>Carduelis carduelis</i>	Д	Є	8,5	0,8
20	<i>Acanthis cannabina</i>	Д	Є	7,0	0,7
21	<i>Anthus trivialis</i>	Д	Є	5,6	0,5
22	<i>Galerida cristata</i>	К	МН	4,2	0,4
23	<i>Motacilla alba</i>	Л	Тр	4,2	0,4
24	<i>Sylvia nisoria</i>	Д	Є	4,2	0,4
25	<i>Hippolais icterina</i>	Д	Є	4,2	0,4
26	<i>Turdus philomelos</i>	Д	Є	4,2	0,4
27	<i>Luscinia luscinia</i>	Д	Є	4,2	0,4
28	<i>Fringilla coelebs</i>	Д	Є	4,2	0,4
29	<i>Pica pica</i>	Д	Тр	2,8	0,3
30	<i>Circus pygargus</i>	К	Ср	1,4	0,1
31	<i>Cuculus canorus</i>	Д/Л	Тр	1,4	0,1
32	<i>Streptopelia turtur</i>	Д	Є	1,4	0,1
33	<i>Silvia atricapilla</i>	Д	Є	1,4	0,1
34	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	Л	Тр	1,4	0,1
35	<i>Remiz pendulinus</i>	Л	Тр	1,4	0,1
36	<i>Parus caeruleus</i>	Д	Є	1,4	0,1

Домінує в лучних екосистемах жайворонок польовий. До субдомінантів належать плиска жовта та трав'янка лучна.

В якості кормової території лучні екосистеми використовує 12 видів птахів (табл. 2). Це переважно зграйні птахи, які харчуються на суходільних луках схилів балок, де трав'яниста рослинність нещільна.

Таблиця 2

Птахи, які використовують луки для пошуку їжі

№ п/п	Вид птаха	Екологічна група	Тип фауни	К-ть пар/10 км	Частка участі (%)
1	<i>Sturnus vulgaris</i>	С	Є	357,7	50,2
2	<i>Passer domesticus</i>	С	Тр	149,3	20,9
3	<i>Ciconia ciconia</i>	Д	Є	71,8	10,1
4	<i>Hirundo rustica</i>	С	Тр	57,7	8,1
5	<i>Columba palumbus</i>	Д	Є	45,1	6,3
6	<i>Corvus corax</i>	Д	Тр	14,1	2,0
7	<i>Buteo buteo</i>	Д	Є	5,6	0,8
8	<i>Upupa epops</i>	С	Тр	2,8	0,4
9	<i>Merops apiaster</i>	С	Ср	2,8	0,4
10	<i>Passer montanus</i>	С	Тр	2,8	0,4
11	<i>Ardea cinerea</i>	Л	Тр	1,4	0,2
12	<i>Dendrocopos medius</i>	Д	Є	1,4	0,2

Серед них дуже численними є птахи-склерофіли – шпак звичайний *Sturnus vulgaris* L., горобець хатній *Passer domesticus* L. та ластівка сільська *Hirundo rustica* L., а також дендрофіл – лелека звичайний *Ciconia ciconia* L.

Численними є три види дендрофілів – припутень *Columba palumbus* L., крук *Corvus corax* L. та канюк звичайний *Buteo buteo* L.

Звичайних видів, які використовують луки для пошуку їжі, зареєстровано 5 видів: склерофіли – одуд *Urupa erops* L., бджолоїдка звичайна *Merops apiaster* L. та горобець польовий *Passer montanus* L.; дендрофіли – дятел середній *Dendrocopos medius* L. та лімнофіли – чапля сіра *Ardea cinerea* L.

Домінує серед птахів, які використовують луки в пошуку їжі шпак звичайний, субдомінантами є горобець хатній та лелека білий.

Висновки

За результатами здійснених досліджень можна зробити висновки, що гніздова орнітофауна лучних екосистем верхів'я річки Тернава сформована з переважанням європейського та транспалеарктичного типів фауни, при незначній участі середземноморського. Частка сибірського та монгольського типів є мізерними.

В гніздовій орнітофауні за чисельністю переважають птахи відкритих просторів: жайворонок польовий, плиска жовта та трав'янка лучна. В той час як серед птахів, які використовують луки для пошуку їжі – птахи-склерофіли: шпак звичайний, горобець хатній та ластівка сільська.

Список використаних джерел:

1. Белик В.П. Птицы степного Придонья: Формирование фауны, ее антропогенная трансформация и вопросы охраны. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 2000. – 376 с.
2. Геренчук К.І., Койнов М.М., Цись П.М. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1964. – С. 79-91.

3. Горбань І.М. Орнітоценози торфових боліт міжріччя Дністра та Бугу // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. Біол., 2002. – Вип. 28. – С. 188-199.
4. Горбань І.М. Різноманіття птахів пасовищних екотонів // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Біол. 2004. Вип. 37. С. 169-175.
5. Кузякин А.П. Зоогеография СССР // Учен. зап. МОПИ. – М.,1962. – Т. 109. – С. 3-182.
6. Природа Хмельницької області // Під ред. К.И.Геренчука. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів ун-ті, 1980. – С. 22-25.
7. Сенік М.А. Орнітокомплекси лучних екосистем Заходу України, що перебувають під впливом господарської діяльності // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. Біол., 2002. – Вип. 29. – С. 102-107.
8. Сенік М.А. Орнітофауна як індикатор стану лучних екосистем // Вісн. Ужгородського ун-ту. – Сер. Біол., 2005. – Вип. 23. – С. 125-128.
9. Сенік М.А. Розподіл токових і гніздових стацій горобиних птахів на пасовищних та сінокісних угіддях // Вісн. Львів. ун-ту. – Сер. Біол., 2005. – Вип. 40. – С. 73-78.
10. Штегман Б.К. Основы орнитогеографического деления Палеарктики // Фауна СССР: Птицы. – М.; Л., 1938. Т 1. – Вып. 2. – 156 с.

The analysis of specific composition and structure population of birds in meadows of riverhead of the river of Ternava is in-process carried out within the limits of Dunaevcy district of the Khmel'nickii area. Nest population of birds presented 36 types of birds, from what 50% belongs to European, 31% – Transpaleartic, 14% – Mediterranean, 2,5% – Siberian and 2,5% – Mongolian type of fauna. Nest population of birds is presented dendrophiles – 56%, kampophiles – 22% and by limnophiles – 22%.

Keywords: *meadows of riverhead, structure population of birds, ecological groups of birds.*